

This is an electronic reprint of the original article. This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version:

Patrik Byholm (2019) : *Skräntärnan speglar en skärgårdsnatur i förändring*. Skärgård 42 (4) : 78-85.

Skräntärnan speglar en skärgårdsnatur i förändring

Text och bild: Patrik Byholm

Skräntärnan, världens största tärna, häckar inom EU endast i Östersjöområdet. Beståndet klassas som hotat av HELCOM. Under perioden 2015-2019 har Patrik Byholm i detalj följt med skräntärnornas reproduktion i en av Finlands större kolonier i Närpes. Från ett-två par i början av 2000-talet finns där nu 80-90 häckande skräntärnepar. Hur kunde denna koloni växa till sig så snabbt?

Vår skärgårdsnatur är inte vad den varit. Detta torde de flesta som följt med skeendena längs vår kust under ett lite längre perspektiv hålla med om. I medlet av 1990-talet fanns det vare sig skarvar eller vitkindade gäss häckande längs den finländska kusten. Sälarna och havsörnarna var få, medan ejdrarna och flundrorna var rikliga. Listan kunde förlängas med fler exempel. I och för sig är det inget speciellt med det: det hör till naturens natur att den är i ständig förändring.

Vissa förändringar är relativt lätta att lägga märke till, medan andra är nästintill osynliga för ögat eller sker så pass långsamt att deras effekt kan ses först efter en tid. Många förändringar är alltså svåra att observera medan processen pågår. Därför kan det vara svårt att förstå vilka faktorer som gör att en art ökar eller minskar.

Ett konkret exempel för att belysa problematiken: I Sverige observerade man i början av 2010-talet att skräntärnor (*Hydroprogne*

caspia) som häckade i Uppland på den svenska östkusten tycktes ha utbredda problem med reproduktionen. Ifall situationen var densamma i Finland visste man vid denna tidpunkt inte något om, och inte fanns det heller någon klar uppfattning om orsaken till de möjliga reproduktionsstörningarna.

Det tycktes inte handla om att skräntärnorna skulle lägga färre ägg än under tidigare decennier, utan problemen berodde på att häckningarna till stor del misslyckades i ett senare skede. Detta misstänkte man att främst berodde på utbredd predation från rovdjur, speciellt då mink, gråtrut och havsörn, även om analyser av det befintliga materialet inte kunde leverera en entydig förklaring.

OM MAN väljer att studera en skärgårdsfågel kan skräntärnan ses som ett bra alternativ av många orsaker. Dels häckar den stora majoriteten av fåglarna i endast ett 20-tal kolonier, de flesta i Finland och Sverige. Därför är beståndet relativt lätt att följa upp. Dels har arten i båda länderna varit föremål för koordinerad monitorering ända sedan 1984, så

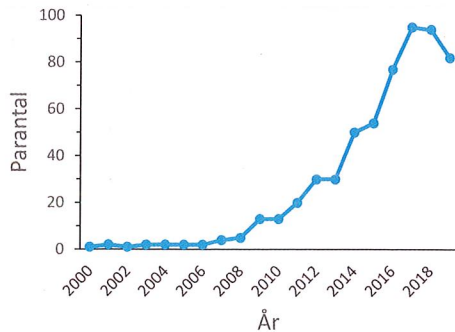

för en längre tidsperiod finns det information om både koloniernas placering och parantal. Och så finns förstås den intressanta frågan om de finländska skräntärnorna i likhet med de svenska lider av reproduktionsstörningar?

Under perioden 2015-2019 har jag i detalj följt med skräntärnors reproduktion i en av Finlands större skräntärnekolonier i Närpes. Från att kolonin under tidigt 2000-tal hyste endast 1-2 häckande skräntärnepar, växte kolonin till flera tiotals par de följande åren för att under 2016-2019 stabilisera sig kring 80-90 häckande par (Fig. 1). Hur kunde denna koloni under loppet av bara några år växa till sig så snabbt?

Eftersom kolonins egen ungproduktion under de första trevån åren inte ens i teorin skulle ha kunnat räcka till för att förklara den snabba tillväxten, måste svaret ligga i ökad inflyttning från andra regioner. Det fick vi också bevis för under 2017-2019, när de häckande tärnornas ursprung kunde avgöras tack vare ringavläsning: även

"Fisk-kast", vuxen skräntärna med byte, Helsingfors 2016. Foto: Mauri Karonen

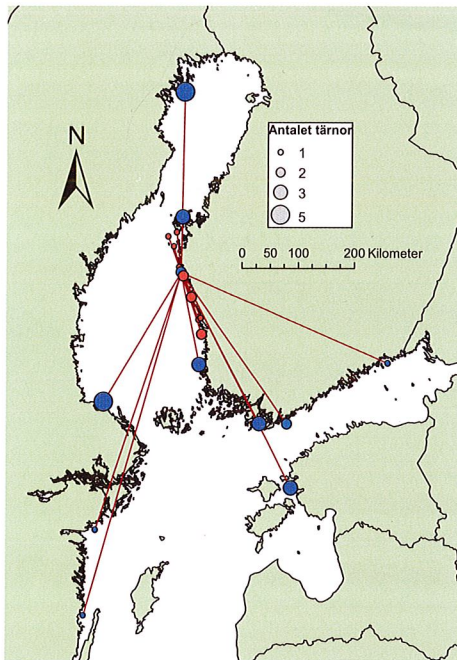
(Fig. 1) Förändringen i antalet par häckande i skräntärnekolonin i Närpes 2000-2019. Efter att öns parantal började tillta 2007 så växte kolonin snabbt i storlek under de följande åren för att sedan stabiliseras kring 80-90 par under 2016-2019.

om det också fanns lokalt födda fåglar bland fåglarna i kolonin, hade en överväldigande majoritet rötterna i andra regioner, däribland både Estland och Sverige (Fig 2).

Varför etablerar sig nästan hundra par skräntärnor i ett område var det aldrig tidigare funnits en skräntärnekoloni? När man beaktar att arten åtminstone i Sverige lider av reproduktionsstörningar och Östersjöpopulationen i sin helhet är hotad är detta rätt märkligt, eftersom tynande bestånd normalt inte brukar expandera till nya områden.

ENLIGT GÄNGSE teorier kräver en förekomst av en art i ett område att åtminstone tre krav uppfylls: (a) det skall finnas rikligt med mat i näromgivningen för att livnära sig själv jämte eventuell avkomma, (b) det skall finnas få rovdjur eller skydd mot dem och (c) det skall gå att hitta en partner att bilda par med. Om ett av dessa krav inte uppfylls kan det vara fördelaktigare att lämna ett ursprungligt område till förmån för ett nytt.

Gällande tillgången på häckningspartner är situationen i Närpeskolonin följande: cirka en fjärdedel av de vuxna skräntärnorna

(Fig. 2) Ursprunget av häckande skräntärnor i Närpeskolonin på basen av material insamlat sommaren 2017. Knappt en tredjedel av fåglarna är kläckta som ungar till solitära par (röda cirklar; n = 12) inom en radi av 100 km från häckningsskäret, men majoriteten har sitt ursprung i kolonier utspridda över s.g.s. hela Östersjön (blå cirklar; n = 29).

är inte häckande individer, utan ”singlar” som tillbringar kortare eller längre tider i kolonin utan att egentligen etablera sig. Ibland gör hanar tillhörande denna kategori visserligen tafatta försök att fria till honliga artfränder genom att erbjuda henne en bröllopfisk, men om motparten redan är upptagen brukar sådana försök antingen mötas med ignorans av den uppvaktade honan eller av aggression från hennes egentliga partner. Då icke-häckarnas andel är så pass hög som den är, verkar det i alla fall inte finnas en akut brist på partners.

Matsituationen ser också bra ut. Skräntärnans viktigaste byten i Östersjön ut-

Tabell 1. Antalet häckande skrântärnepar samt statistik beskrivande reproduktionsframgången i den studerade kolonin i Närpes årsvis och sammantaget över hela undersökningsperioden (2015-2019). * Måttet på äggförlust inkluderar även bortfall av nykläckta (< 1½ vecka gamla) småungar. # = Antalet örnätna skrântärneungar baserar sig på i kolonin hittade bytesrester av enskilda större ungar (> 1½ vecka gamla). Beaktande att en del av bytena sannolikt har transporterats bort och ätits annanstans, varför inga rester har kunnat hittas, torde den faktiska örnpredationen vara större (och antalet flygga ungar mindre) än vad siffrorna i tabellen uppger.

År	Par	Antal ägg	Äggförlust *	Äggförlust (%)	Ungar	Örnätna ungar #	Örnätna (% ungar)	Ägg- och ungförlust (tot. %)	Flygga ungar	Flygga ungar/par
2015	49	114	26	22 %	73	54	74 %	70 %	34	0,69
2016	78	160	78	49 %	82	36	44 %	71 %	46	0,59
2017	95	214	88	41 %	126	26	21 %	53 %	100	1,05
2018	94	233	87	37 %	146	11	8 %	42 %	135	1,44
2019	82	188	144	77 %	44	7	16 %	80 %	37	0,45
Tot.	398	909	423	47 %	471	134	28 %	61 %	352	0,88

görs av diverse "småfisk" såsom halv vuxna mörtar, abborrar, strömmingar och gärsar. Många av dessa gynnas av eutrofieringen och förekommer i stort antal i Östersjöns grunda vikar, antagligen även kring kolonin i Närpes. Detta har inte undersökts explicit, men förefaller troligt då närmiljön även föder tusentals andra fiskätande fåglar.

Hur ligger det då till med skyddet mot rovdjur? Om man likt skrântärnorna häckar på en isolerad ö i havet, har man förstås bra chanser att undgå fyrfota rovdjur jämfört med om häckningen skulle försiggå på land. Övervakningen av kolonin i Närpes har också visat att ägg- eller ungförluster till fyrfota rovdjur är minimal. Däremot blir en stor del av äggen och ungarna uppätta av bevingade predatorer såsom kråkfåglar (mestadels ägg) och trutar (småungar). Andra småungar och ägg dör av ofördelaktigt väder, eller så är ägget obefruktat från början.

Dessa faktorer står under normala år för mellan 20 till 50 procent av det sammantagna ägg- och ungförlust. Även om det finns variation mellan olika år, står havsör-

nen ensam för den överlägset största delen av de egentliga ungförlusterna (Tabell 1). Under 2015-2019 stod havsörnarna för närmare 30 procent av det totala uppmätta bortfallet av ungar. Det som skiljer havsörnen från de övriga faktorerna är att nästan alla ungar som blev havsörnsbyte var stora halv vuxna skrântärneungar (mer än två veckor gamla). De skulle med största sannolikhet ha blivit flygga, ifall havsörnen inte skulle ha uppenbarat sig i kolonin.

HAVSÖRNEN VAR fåtalig längs den finländska kusten ända in till sent 1990-tal. Havsörnars besök i skrântärnekolonier ännu kring millenniumskiftet måste därför ha varit en klart ovanligare förekomst än vad materialet insamlat i Närpes under senare delen av 2010-talet ger vid handen. I brist på kalla fakta från tidigare årtionden är detta visserligen omöjligt att avgöra med säkerhet. Men det faktum att de finska skrântärnekolonierna blivit allt mera instabila (instabilitet är här definierat som byte av häcknings-skär) i takt med att havsörnen ökat, ger en antydning om att havsörnens härjningar på skrântärneöarna antagligen är ett nytt feno-

Den ena av de två vuxna havsörnar som den 7.7.2019 på mindre än en timme omintetgjorde häckningarna i en skräntärnekoloni i Borgå genom att systematiskt till fots gå från bo till bo för att äta nykläckta ungar och foster ur äggen. Fotot är en stillbild från en övervakningskamera utplacerad på ön. Foto: Patrik Byholm

men, åtminstone gällande omfattningen. Säkerligen besökte havsörnar på 1980- och 1990-talen också skrätärnekolonier för att stilla sin hunger, men antalet kända havsörnsrevir i Finland år 1990 var kring 70, medan de kända reviren år 2015 var cirka 450.

Eftersom skrätärnan är känd för att ”rösta med vingarna” och byta häckningsskär om häckningen på den gamla lokaliteten misslyckas, förefaller det sannolikt att ökningen i byte av häckningsskär under 2000-talet är en respons på att skrätärnorna allt oftare misslyckas med sin häckning (helt eller delvis) på grund av ökad havsörnspredation.

Vattenlösa bevis för att havsörnar kan tillintetgöra häckningen för hela skrätärnekolonier fick vi senaste sommar. Den 22 maj 2019 fanns hela 124 äggbon i en av Finlands största kolonier i Borgå - en förträfflig början på häckningssäsongen. I samband med fältbesöket riggades en övervakningskamera upp på häckningsön, för att kunna följa med skeendena i kolonin under sommaren. Från filmmaterialet kunde vi observera att skrätärnorna

i maj och början av juni upprepade gånger per dag lättade från sina bon, när havsörnar flög över eller landade på skäret.

Detta beteende är typiskt för kolonihäckade fåglar. När de lämnar boet försöker de antingen jaga bort inkräktaren genom att anfälla den eller så flyr de fältet för att själva undvika att bli byte. Även om det inte alltid var möjligt att avgöra om orsaken utlöstes av havsörnens närvaro, fick vi bevis för att så var fallet när örnarna råkade hamna på bild. Dock var havsörnarna vid denna tidpunkt mera intresserade av de gråttrutungar som fanns på ön, än av de ruvande skrätärnorna eller deras ägg. Trots det misslyckades till slut ändå alla initierade skrätärnehäckningar, som ett resultat av den störning som de upprepade havsörnsbesöken utgjorde.

Endera dog äggen eller ungarna för att de upprepade gånger blev lämnade allt för långa perioder utan omvårdnad eller så kom deras dagar till ände som resultat av predation från gråttrutar som häckade på ön. När föräldrarnas uppmärksamhet var

Skrântärnsungar, Närpes 2016.
Foto: Patrik Byholm

Kadaver, rester av örnätna skrântärneungar.
Närpes 2016. Foto: Patrik Byholm

riktad mot örnarna, fick grårutarna nämligen bättre chanser att plocka till sig en obevakad nykläckt skrântärneunge.

Alla skrântärnepar lät sig dock inte nedslås av detta misslyckande, utan uppskattningsvis 40-50 par lade en ny kull under första halvan av juni. Dessvärre gick även dessa försök till spillo på grund av havsörn, och denna gång var det havsörnarna själva som smörjde kråset med skrântärna. Den 7 juli gick ett havsörnspar systematiskt igenom hela kolonin och åt upp både nykläckta ungar och nästintill fullgångna foster ur äggen inom loppet av en timme (Fig. 3).

Denna ö hade varit skrântärnornas hemvist endast sedan 2016. Innan dess häckade de på ett skär cirka 20 km längre västerut, men även här spolierades häckningen sommaren 2015. Eftersom flera havsörnar observerades på ön dagarna innan kolonin konstaterades vara tom i medlet av juni 2015, finns det skäl att misstänka att flytten till den nya koloniön också orsakades av havsörn.

I ljuset av händelserna redogjorda för i föregående stycke kan man kanske undra

varför skrântärnorna i Närpes trots idelig havsörnnärvaro låtit bli att överge sin koloni. Detta var ju vad tärnorna i Borgå gjorde 2015 (och måhända kommer att göra igen 2020). Men en väsentlig skillnad är att medan kolonin i Borgå helt och hållet misslyckats två gånger (2015 och 2019), så har den utbredda havsörnspredationen i Närpes hittills inte förstört alla häckningar. Även 2015 när havsörnarnas negativa inverkan var som störst, lyckades ett kolonipar ändå med att få i medeltal 0,7 ungar på vingarna. Detta är mycket mer än under 2019, då ett par lyckades med att i medeltal producera endast 0,45 flygga ungar. År 2019 var emellertid olikt alla föregående år, eftersom hela 74 procent av det totala antalet bon (61 av 82) förstördes i sviterna av en sydlig storm i slutet av maj.

Om man bortser från det avvikande året 2019 är slutsatsen som följer: trots att havsörnens predation är den enskilt största faktorn som bestämmer hur många ungar skrântärnorna får även i Närpes, har tärnorna (ännu) inte bytt häckningsö, eftersom örnarna tillsvidare inte orsakat ett enda fullkomligt nollår.

Hur länge klarar då en fågel likt skräntärnan av att hålla sin numerär i det nya normala, där ett tidigare fåtaligt stort rovdjur är en ny maktfaktor att räkna med? Havsörnens ökade jakttryck och indirekta störningseffekt gör kort sagt inte skräntärnans vardag enklare. Men den har hittills ändå klarat sig förvånansvärt bra, antagligen tack vare att den har en hög reproduktionspotential och en ovanligt stark benägenhet att byta häckningsö om häckningen misslyckas. Faktum är att få skärgårdsfåglar är så benägna att lägga en ny äggkull som skräntärnan om det första häckningsförsöket misslyckas, och få är lika flexibla vad kommer till byte av häckningsö.

Skräntärnan också ovanligt långlivad – Finlands äldsta skräntärna blev över 30 år gammal. Det faktum att en stor del av skräntärnorna i Närpeskolonin har sitt ursprung i avlägsna lokaliteter är också högst intressant. Det skvallrar om att många av dessa ”långdistansinflyttare” har bytt sin gamla hemtrakt

till förmån för Närpes som en respons på försämrade häckningsförhållanden i de trakter var de har sitt ursprung. Här passar det faktum in att det svenska skräntärnsbeståndet aningen minskat och att flera av inflyttarna i Närpes hade sitt ursprung just i Sverige.

Nu bör man konstruera en populationsmodell för att utröna långtidseffekterna av ökad örnnärvaro på beståndet. I en sådan modell uppgjord i USA visade man nyligen att predation från vithövdad havsörn (den nordamerikanska motsvarigheten till vår havsörn) inte bara kunde förklara variationen i storlek i en koloni av gråvingade trutar, utan också att predation från vithövdad havsörn är tillräcklig kraftig för att utplåna hela kolonin.

Ifall denna situation även kan uppstå med skräntärnorna (eller vilken som helst annan fågel) i Östersjön är enligt mig inte enbart en intressant fråga rent vetenskapligt, utan också

Ringmärkt ungtärna, flygg årsunge försedd med metall- och färgring, Tavastehus 2018. Foto: Petri Hirva

Flygande vuxen skräntärna, Närpes 2017. Foto: Roland Lillkåla

- Skräntärnan (*Hydroprogne caspia*) är världens största tärna i storlek mellan en fiskmåås och en silltrut.
- Arten är en fiskätande kosmopolit som förutom i Europa också förekommer häckande i Afrika, Asien, Australien och Nordamerika. I Europa finns den förutom kring Svarta och Kaspiska havet enbart i Östersjöområdet var beståndet är hotat.
- Majoriteten (ca 85 %) av Östersjöns skräntärnor häckar i drygt tio kolonier utspridda i Finland, Sverige och Estland. Typiskt består en sådan koloni av 40-100 häckande par. Den resterande 15% av beståndet häckar som s.k. solitärpar tillsammans med andra tärnor och måsar.
- Östersjöns skräntärnor flyttar i juli-augusti till övervintringsområdena i Medelhavs- och Sahelregionen. De återvänder till häckningsplatserna igen i april-maj.

en fråga med ett antal samhällseliga dimensioner. Om det visar sig att ett ökat havsörnsbestånd kan utgöra ett hot mot vårt skräntärnebestånd, vilka andra fåglar kan tänkas hamna i snålblåsten? Ejdern är kanske en sådan. Ska vi enbart se på när våra skärgårdsfågelbestånd sakta tynar bort? Eller är havsörnens decimering av redan hotade fågelbe-

stånd något vi aktivt borde försöka motarbeta på något sätt, och i så fall hur? Kvistiga frågor utan enkla svar. Nu det ju inte vilket rovdjur som helst det handlar om, utom uttryckligen havsörnen - ett av flaggskeppen för framgångsrikt naturskydd i Östersjön och en strikt fridlyst art som själv bara för något årtionde sedan stod vid utrotningens brant.

PATRIK BYHOLM

är docent i ekologi och evolutionsbiologi vid Helsingfors universitet och arbetar vid Yrkes-högskolan Novia i Ekenäs som utbildningsansvarig och specialforskare.

Patrik.Byholm@novia.fi
044 449 8293

ARTIKELFÖRFATTAREN